

A mai nyugat-német történetírás főbb irányzatai

1969. május 9-én a Történettudományi Intézet munkatársai ideológiai továbbképzés keretében a nyugat-német történetírás főbb irányzataival foglalkoztak.

„A mai nyugat-német történetírás tendenciáiról” *Ságvári Ágnes* referátuma hangzott el. Mindenekelőtt azon véleményének adott kifejezést, hogy a „nyugat-német történetírás” mint összefoglaló megjelölés tulajdonképpen ellentmondó, de egymás mellett létező jelenségeket takar, s igen nehéz azokat a személyeket, fórumokat, intézményeket és folyóiratokat számbavenni, amelyek a „nyugat-német történetírást” reprezentálhatják.

Előadásának első részében a következő fontosabb történeti intézmények és folyóiratok funkciójáról, profiljáról adott áttekintést: a 100 éves „Historische Zeitschrift”; a müncheni Institut für Zeitgeschichte és folyóirata: a „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte”; az Institut für politische Wissenschaft; az „Aussenpolitik” és a „Das Parlament” c. folyóiratok; az Arbeitsgemeinschaft deutscher Lehrerverbände a „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” c. folyóiratával; az Internationales Schulbuchinstitut az „Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht” c. évkönyvével és az „Archiv für Sozialgeschichte” c. folyóiratával.

Az e folyóiratokban publikáló kutatókról viszonylag széles tablót vázolt fel az előadó a továbbiakban. Véleménye szerint a jelentősebb aktív történészek között náciakat vagy olyanokat, akik a náci időkben tudománypolitikai fontosságú helyet töltöttek be, esetleg kifejezetten náci ideológiát képviselő történeti munkákat készítettek, — nem találhatunk. Gerhard Ritter — aki a leginkább tekinthető az Adenauer-korszak reprezentáns történészének — maga is inkább konzervatív, az első világháború előtti alkotmányos monarchista történetírás folytatója. Ma tudománypolitikai szempontból a legfőbb pozíciókat a Ritternél későbbi generáció tölti be. Ezen, a német hagyományokat már a nyugati „integráció” jegyében szemlélő, s a monarchista felfogástól magukat elhatároló történészek legnevezetesebbjei: Hans Rothfels, Werner Conze, Dietrich Erdmann, Theodor Schieder és Friedrich Eschenburg. Határozottan elkülönül e lényegében polgári demokrata, részben szellemtörténeti, objektív idealista alapokon álló historikusoktól Golo Mann, Dietrich Bracher, vagy akár Fritz Fischer, akik a német történelem demokratikus tendenciáit kutatják, s szenvedélyesen támadják a reakciós hagyományokat.

Előadása következő részében Ságvári Ágnes áttekintette az 1945 utáni német történetírás alakulásának főbb szakaszait. Hangsúlyozta, hogy az egyes periódusok szinte törvényszerűen kötődnek az ország politikai életének élesebb fordulataihoz. Megmutatkozik ez a témaválasztás jellegében, a finanszírozó intézmények igényeiben, azaz a kormányzat politikájának általános légköréből adódó jelenségekben éppúgy, mint a két Németország fennállásának lényegéből

következő éles politikai polémiákban, a viták tárgyát képező történeti jelenségek erős aktualizálásában egyaránt.

1945—49 között, a nagy összeomlás után a „Geschichtsrevision” került előtérbe. A német történelem egész folyamatának megítélésére és értékelésére három tényező nyomta rá bélyegét: az antibolsevizmus, a Nyugattal való kibékülés igénye s a hidegháború fellángolása. Az előadó itt bemutatta, hogyan hatottak e tényezők a német történelem legfontosabb állomásainak ábrázolásmódjára, értékelésére.

1950-től, a „gazdasági csoda” teremtette nyugodtabb szociális viszonyok között, az államiság megteremtésének biztonságában, a hidegháborús légkörben a nyugat-német történetírásra is elsősorban reakciós vonások nyomták rá a bélyegüket. A nyugodtabb kutatás lehetőségeinek kibontakozása azonban lehetővé tette a másik tendenciának fokozatos felerősödését is; növekedtek a pozitív kutatások, teret kaptak önkritikus hangok is. A kép így tarkává vált: az éles szovjet- és kommunistaellenes irányzatoktól, a német birodalmi nacionalizmus újjáéledésétől, az e nacionalizmus ellen ható, a „nyugati egység” elméleti alátámasztását szolgáló műveken keresztül a memoár-irodalomig s a pozitivisták és a szellemtörténeti hagyományokat felelevenítő hatalmas dokumentum-kiadó ill. új szintézis létrehozását célzó művekig — a történeti munkák tetemes mennyisége jelent meg ebben a korszakban.

Előadásának ebben a részében a megjelent főbb munkák tematikáját is sorra vette. Ezek: a poroszság szerepe és európai hivatása, majd tragédiája; a Wehrmacht, a Beamtentum és a német egyházak mint az ellenállás bázisai; a német történet betagozása a nyugati egységbe; a két világháború közötti történet számos témája — népszövetség, a kollektív béke biztosításának kérdései stb. —, a német történet nagy fordulatait — 1848, 1870—71, 1918 — egy fonálra fűző koncepció; a különböző szellemtörténeti jellegű munkák: állam és társadalom a kor változásaiban, a politikai pártok történetét, e pártok geneziséét, struktúráját és típusait tárgyaló különböző tanulmányok és könyvek stb. Mintegy összefoglaló jellemzőként a következőt emeljük ki a referátumból: „A nyugat-német történetírás fő, legalábbis a tudománypolitikában vezető szerepet betöltő csoportjának tevékenységét kettős kötöttség terhelte: a nemzeti önbecsülés jegyében a nagynémet birodalmi hagyományok átmentése egyrésztől és a múlttal való fájdalmas szembesítés elkerülése végett a történeti folytonosság tagadása másrésztől.”

Az Adenauer-rezsim bukása után a kormányzati válságból való kilábolásra, az új út keresésére irányuló politikai igyekezet „friss szél erejével” mozdította meg a történettudomány művelőit is. Míg az Adenauer-korszak bizonyos mértékig — legalábbis egyeseknél — a múlt problémáira is megoldást jelentett, addig a ma történetfilozófiai és történeti-leíró munkáinak egy része a jelenlegi, az adenauerinél „nyitottabb” belpolitikát is kritikával fogadja. A tarkaság természetesen továbbra is jellemzője a nyugat-német történetírásnak. Egyik tendenciaként világosan kitapintható — éppen az NSzK bizonyos konszolidációjával, az NSzK katonailag és nemzetközileg történt nyugati elismerésével összefüggésben — az az igyekezet, hogy megrajzolják a német történet egységes, Bonnig vezető vonalát.

Kétségtelen, hogy a német történet Bonnig vezető egyenes vonala megrajzolásának igénye magában rejti a rendszer apologetikáját. A legújabb kor nagy kérdéseit mintegy koncentráltan prezentálja a „Weimar-irodalom”. A Weimar-kutatás ma éli reneszánszát. Weimar a példakép, az előd. E felfogás

szerint Hitler csak a folyamatosságot szakította meg. Ezért tapasztalható a weimari köztársaság bizonyos idealizálása, sőt a weimari demokrácia sajátosságainak normatív jellegű, „modell”-szerű ábrázolása: „Bonn s a mai Weimar, de egyben több is, annak tökéletesített kiadása.”

A napjainkban divatos politológia központi tematikája a pártok és állami intézmények története. Sok tanulságos adatot és összefüggést tárnak ill. elevenítenek fel a politológus szerzők, csak sajnos többnyire mélységesen elfogultak, kommunistaellenesek.

Élesen kirajzolódó tendencia a leninizmus elutasítása. Ennek ellenére is él a leninizmus, s elevenségét színezi a különböző, a kommunista mozgalmon kívülálló marxista irányzatok és csoportok fellépése is.

A képet tarkítja azoknak a gondolkodásukban, kérdésfeltevésükben fiatalabb generációhoz tartozó történészeknek munkássága, akik az utolsó pár évben mind szenvedélyesebb bírálatokban utasítják vissza a porosz-német nemzeti vonal érzelmesebb hangvételét, „akik keresik a mai — szerintük kommunistaellenes alapon kibontakoztatható — baloldal elődjét, s akik racionális bírálatokkal komoly vitákat is kiváltanak (Fritz Fischer, Maier, Broszat, Stammer, Fraenkel stb.)”.

Végül: felnőtt már egy nemzedék a háború óta is, amely az új élet berendezésének modelljét nem a weimari formák felújításában keresi. Ők már rámutatnak a weimari rendszer strukturális hibáira is, s a demokrácia megtestesülését az 1918-as tanácsokban látják (Kolb, Oertzen). Ezek segítése — fejezte be előadását Ságvári Ágnes — bizonyos fokig feladata is marxista történetírásunknak. Kitikával kell figyelemmel kísérnünk őket, s állandó jellegű, tárgyi ismeretekkel felvértezett tudományos vitákban kell rájuk hatnunk.

Az ankéton „Karl Jaspers és a német történelem” címmel Kovács Endre tartott referátumot. Ebben kísérletet tett Jaspers 1966-ban megjelent „Merre tart a Szövetségi Köztársaság” (Wohin treibt die Bundesrepublik. München, Piper Verlag) c. művének értékelésére. A könyv úgyszólván az egész világ figyelmét magára vonta, mert a szerző „ebben a történet-publicisztikai számvetésben meglehetősen határozottsággal revideálta számos korábbi nézetét”. Ezzel a könyvével „Jaspers csatlakozott azokhoz a német történészekhez és filozófusokhoz, akik harcot folytatnak a német társadalom gondolkodása s a nyugat-német kormány ellen.” Jaspers egész háború utáni tevékenységét Kovács Endre azzal jellemezte, hogy ő is egyike azon ritka egyéniségeknek, — még ha nem is mentes a tévedésektől és illúzióktól —, „akiknél a filozófiai és a történelmi gondolkodás politikai konzekvenciái a való helyzet gyökeresebb feltárása — és nem meghamisítása — irányában mutatnak”.

Kovács Endre a továbbiakban röviden áttekintette az egész Jaspers-i életpályát. Kiemelte, hogy Jaspers a 30-as években eszméileg nem tett engedményt a német fasizmusnak, pedig mestere, Heidegger egyetértett a náci párt politikájával. 1937-ben meg kellett válnia katedrájától, s 1938-tól már nem is publikálhatott. 1945-ben pedig csak az amerikai csapatok megjelenése mentette meg őt a koncentrációs táborból. A német tragédia átélése után, meglehetősen egyedülállóan, mint történészt a német nemzet bűne és felelőssége foglalkoztatta (Die Schuldfrage. 1946). „Meggyőződése volt — hangsúlyozta Kovács Endre —, hogy a német népet a nürnbergi per sem mentette fel a felelősség alól; ellenkezőleg: a per csak jobban kidomborította e felelősséget.” 1957-ben megjelent Filozófiai Önéletrajza is azt tanúsítja, hogy Jaspers „a németek háborús felelősségének megállapításával és a belőle folyó morális-politikai-filozófiai következtetések

hangsúlyozásával szinte egyedül állt a háború utáni német szellemi életben⁷⁷. Ennek ellenére, az 50-es években mégis messzire eltávolodott attól a demokratikus tábortól, melyhez 45 utáni megnyilatkozásai alapján tartoznia kellett volna. A hivatalos nyugat-német politika exponensévé vált, a „NATO filozófusa” lett. Az előadó a továbbiakban éppen arra kereste a választ, hogyan nyer munkáiban ez a szerepvállalás történetfilozófiai megalapozást. Az 50-es években írt történetfilozófiai művei a kor néhány alapvető kérdésére keresik a választ. A történelmi haladás kérdését boncolgatva, s végül mint mítoszt elvetve, eljut a „totális államrendszerek” tagadásához, s itt semmi különbséget nem lát szocializmus és fasizmus között. Filozófiai elveit a totális rendszerek azonosságáról a gyakorlati politikában is demonstrálta. Az eredmény az lett, hogy az új világhelyzetben a Német Szövetségi Köztársaság helyét a polgári demokrácia táborában, a nyugati nagyhatalmakkal való szövetségben látta. Jaspers pályája ezen „atlanti koncepció” szakaszának adalékait tartalmazza „Freiheit und Wiedervereinigung” (1960. München) c. gyűjteményes kötete.

1961-ben a Bundestag választások idején a nyugat-német vezető körök által meghirdetett „nagyhatalommá válás” programjával új szakasz kezdődik Jaspers életében is. Továbbra sem mond le ugyan az USA-val való szövetségről, „de első helyre a nemzetközi feszültség enyhítésének követelményét állítja, ami szakítást jelent a Dulles—Adenauer vonallal”. Morálisan és jogilag nem fogadja el ugyan a háború minden következményét, de revansra nem gondol. A jelenleg fennálló két Németország tudomásulvételét ajánlja, s a maga részéről hajlandó elismerni a német—lengyel határt is. „A jelen viszonyai között a németiséget a történelmi múlt reális tanulságainak felhasználására szeretné rábírní.” 1966-ban megjelent könyve pedig méltán keltett nagy érdeklődést, mert Jaspers szembenállását mutatja a mai rendszer politikájával. Mély aggodalommal szemléli a német katonai körök lépéseit, melyek a személyi diktatúra előkészítői is lehetnek. „Jaspers e veszélyekkel szemben szeretné felvértezni a német népet, ezért száll le az egzisztencialista filozófia absztrakt fogalmainak világából a mindennapi politika területére, ezért és erre használja fel kétségtelen erkölcsi tekintélyét — vállalva azt is, hogy a mai nyugat-német vezetőkörökből sokan szembefordulnak vele, ellenségeivé válnak. És amerika-barát illúziói, történetírói tévedései vagy elfogultságai ellenére, ezért igényli és érdemli meg a mi érdeklődésünket is” — fejezte be Kovács Endre előadását.

Zimányi Vera referátumában a nyugat-német „Unternehmungsgeschichte, Unternehmensbiographie és Firmengeschichte irányzatáról” beszélt. Bevezetőben arra utalt, hogy az üzemtörténet s az ennek keretébe sorolható történelmi művek rangos helyet foglalnak el ma már a szakmában, s ha túlnyomó többségük csak a propaganda szintjéig jut is el, egy részük már történetírói igényvel mérhető, mert rájuk az általánosabb gazdaságtörténelmi összefüggéseknek legalábbis felvetése, az általánosítható módszerek és tanulságok levonásának igénye a jellemző.

Franz Decker tanulmányára utalva (Betriebswirtschaft und Geschichte) megállapítja, hogy ez a történelmi műfaj Németországban bontakozott ki, szoros összefüggésben a múlt század végének hatalmas ipari fellendülésével, de csak fokozatosan alakult ki speciális profilja: az egyes üzemek történetének elemzése. Lényegében csak a második világháború után lépett az üzem mint sajátos gazdasági és társadalmi képződmény az érdeklődés előterébe. Zimányi véleménye szerint ez összefüggésben áll a nyugat-német „Wirtschaftswunder” jelenségével, hiszen éppen a széleskörű ipari fellendülést követő életszínvonal-emelkedést

használták fel a „jóléti állam” megvalósulásának hirdetésére, ahol dolgozók és vállalkozók érdeke közös, ahol a minél nagyobb termelést az egész társadalom érdekeinek tüntethetik fel. Az előadó a továbbiakban a vállalkozástörténetnek fenti szerző által adott idealista történetfilozófiai megalapozását bírálta, rámutatott azonban arra, hogy ugyanakkor hallatlanul jó gyakorlati érzékről tesz tanúságot, amikor az üzemvezetés problémáival, s főként a magával a dolgozó emberrel való bánásmóddal és gazdálkodással („Menschenökonomie”) foglalkozik.

Zimányi Vera hangsúlyozta, hogy az egyes konkrét művek rendszerint sokkal értékesebbek, mint az irányzatra vonatkozó történetfilozófiai fejtegetések, „mert a legjobbak közülük igen hasznos, nagy mennyiségű konkrét anyagot tárnak fel a legújabb gazdaságtörténeti, statisztikai, szociológiai módszerek alkalmazásával. A termelésre, üzemszervezésre, üzempolitikára vonatkozó nagy mennyiségű információ rendkívül hasznos, s az általános gazdaságtörténet jelentősen gazdagodott e munkák révén.”

Ezen ágazat külön típusát a vállalkozók életrajza, az *Unternehmensbiographie* képezi, melynek döntő többsége a sikeres üzletember, a széles tömegek által irigyelt, befutott gyáros meggazdagodásának, tevékenységének történetével foglalkozik. E műfaj leghasznosabbjait kétségtelenül azok a munkák jelentik, amelyek a vállalkozóknak a politikában betöltött szerepével foglalkoznak. Az előadó itt mindenekelőtt Zorn: *Unternehmer in der Politik* c. referátumára utal, amely éppen ezeket a feldolgozásokat tárgyalja összefoglalóan. (*Lochner: Die Mächtigen und der Tyrann. Die deutsche Industrie von Hitler bis Adenauer* [1955]; *Hallgarten: Hitler, Reichswehr und Industrie. Zur Geschichte der Jahre 1918—1933* [1955]; *Liesebach: Der Wandel der politischen Führungsschicht der deutschen Industrie von 1918 bis 1945* [1957]).

Előadásának második részében Zimányi Vera a korábbi, a XVI—XVII. századi üzemtörténetre és vállalkozókra vonatkozó kutatásokról beszélt. Megállapította, hogy az üzemtörténeti műfaj eredményei, módszerei, — amelyek tíz újkori kapitalizmus modern vállalatainak történetét tárgyaló művekben formálódtak ki elsősorban — nem maradtak hatástalanok a korábbi évszázadokkal foglalkozó gazdaság- és társadalomtörténészekre sem. Véleménye szerint nagy általánosságban a legnagyobb eltérést a modern kori témájú üzemtörténethez képest abban lehet megjelölni, hogy „a XVI—XVIII. században működött vállalkozóknak és »üzemeknek« általában nincs mai leszármazottjuk, ill. üzemi kontinuitásuk, s így az ilyen irányú kutatásokat nem is modern iparvállalatok finanszírozzák”. Ilymódon nagyobb szerepet kap az anyagi szempontból függetlenebb, kifejezetten szaktörténész, s nem burjánozhatott el a brosúra-jellegű üzemi kiadvány. Elméleti vonatkozásban ez a XVI—XVIII. századot tárgyaló *Unternehmensgeschichte* sem áll magasabb szinten, mint a modern kapitalizmussal foglalkozó munkák. Az alkalmazott kutatás területén azonban itt is számos értékes eredményre kell felfigyelnünk, különösen két kiváló nyugat-német gazdaságtörténeti professzor: Hermann Kellenbenz kölni és Friedrich Lütge müncheni professzorok, valamint tanítványi körük munkásságában.

Az előadások után először *Juhász Gyula* szólt a modern nyugat-német történetírásról elhangzottakhoz. Felhívta a figyelmet arra, hogy a Német Demokratikus Köztársaság marxista történetírásának csupán a léte is hat a nyugatiak történetírására, de ez a hatás természetesen fordítva is fennáll. Vitára készteti őket, vagy pedig egyenesen olyan kérdések kiművelésére, amelyeket a másik fél elhanyagol, vagy éppen túlságosan is tencenciózusan ábrázol. Példa-

ként az ellenállási mozgalom kutatását említette. Míg — véleménye szerint — a katonai, a polgári és az egyházi ellenállás ábrázolása a nyugati történeti irodalomban tűnik túlméretezettnek, addig a népi és kommunista ellenállás a kelet-német történeti irodalomban ábrázoltatik gyakran valóságos súlyánál erőteljesebben. A továbbiakban részletesen beszélt a nyugat-német ellenállás-irodalomról, majd a legújabb nyugat-német történeti irodalomnak Magyarországot is érintő termékeivel foglalkozott, s megállapította, hogy sajnálatos módon a nyugati történetírók tájékozatlanok hazai történetkutatásunk eredményeiben, s egyetlen forrás-bázisukat a korabeli magyarországi követségek anyaga jelenti. Befejezésül az egész kultúrpolitikánkat érintő jó idegennyelvű könyvkiadói politika szükségességéről beszélt.

Borus József a nyugat-német hadtörténeti kutatásokról, a hadtörténeti — különösen a második világháborús — irodalomról beszélt felszólalásában. Megállapította, hogy ennek egyik fő jellemzője az utóbbi években különféle nagyobb, elsősorban okmányokat, eredeti feljegyzéseket tartalmazó sorozatok, kiadványok megjelentetése. Ilyen pl. a Helmuth Heiber által kiadott „Hitlers Lagebesprechungen” c. munka, vagy a Wehrmacht főparancsnoksága hadműveleti naplóját tartalmazó terjedelmes összeállítás, mely 4 nagy kötetben, összesen 7 könyvben látott napvilágot.

Külön kellene foglalkozni — hangsúlyozta Borus József — az emlékiratokkal, ezek között a józanabb hangúaktól (régebben Heinz Guderian: *Erinnerungen eines Soldaten*, újabban Edgar Röhrich: *Pflicht und Gewissen*; főleg 1944. július 20-ra ad sok érdekes anyagot és szempontot) a ma is Hitlert dicsőítő és uszító kiadványokig (Hanns-Ullrich Rudel, Erich Kernmayr). Ezek között az emlékiratok között mindenféle árnyalat megtalálható, még olyanok is vannak, amelyek (pl. Steiner volt SS-tábornok) Himmlert az SS ellenségének tüntetik fel. Előfordul, hogy az egyik emlékiratban egy másik emlékirat cáfolatát találhatjuk meg.

Olyan átfogó munka, mint a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának története, Nyugat-Németországban eddig nem jelent meg, s tudomásunk sincs ilyen tervekről — fejezte be felszólalását Borus József.

Stier Miklós felszólalásában először a nyugat-német történetírás decentralizáltságáról, a kutatásoknak bizonyos atomizáltságáról tett említést, majd főként 1 éves németországi útjának tapasztalatairól beszélt. Röviden vázolta a mainzi Institut für Europäische Geschichte profilját, struktúráját, tudományos és politikai légkörét. Kiemelte, hogy a kérdéses intézet életére liberális és szociáldemokrata vezetés nyomja rá bélyegét, s mint ilyen, alkalmas kutatóhely marxista kutatók számára is. Az Intézet programjának ismertetése közben kitért a nyugat-németek faszizmussal foglalkozó kutatásaira is. Megállapította, hogy számos finom megközelítés és megfigyelés mellett a leghaladóbbak is rendkívül egyoldalúan, a faszizmusnak csak a tömegmozgalom-jellegét hangsúlyozzák. A továbbiakban elidőzött a — ma még többnyire ösztöndíjas, doktori disszertációját éppen készítő, vagy fiatal tanársegédként már az egyetemen működő — legfiatalabb történészgeneráció problémáinál, arculatánál. Véleménye szerint is nagy fontossággal bír a tudományos kapcsolatok kibővítése, a tudományos viták légköre.

Benda Kálmán a nyugat-német történészfolyóiratokkal való kapcsolatok jelentőségét emelte ki. A publikálási lehetőségek megnövekedése mind az önálló tanulmányok, mind pedig az ismeretetések terén lényeges hozzájárulást jelentene a tudományos eszmecsere megvalósításához.

Ránki György felszólalásában — mintegy lezárva az előadásokat s az elhangzott hozzászólásokat — a konferenciát egészében eredményesnek, színvonalasnak ítélte. Rámutatott arra, hogy a három előadás lényegében a nyugat-német történetírás vizsgálatának három — gazdaságtörténeti, történetfilozófiai azaz: eszmetörténeti és politikatörténeti — aspektusát jelentette. Az irányzatok kérdéséhez szólva megemlítette, hogy a gazdaság-történetírás területén kétségtelenül könnyebb a különböző irányzatok elkülönítése, mint a ténylegesen sokszínűbb politikatörténetírásén. Véleménye szerint azonban — még ha kifejezetten, egymástól jól kivehetően elkülönülő irányzatokról nem is beszélhetünk — nagy különbség van abban, ahogyan a nyugat-német történetírók az alapvető, a megrázó élményt jelentő fasizmus és a háború kérdéseire reagálnak. A szerzők rendszerint egy-egy folyóirat vagy kiadó köré tömörülnek, de az őket egymáshoz közelítő, vagy éppen szétválasztó tényező az a válasz lesz, amelyet a múlt lényeges nagy kérdéseire adnak. Ezért tartozhatnak — ha úgy tetszik — „egy irányzatba” az idősebb s a fiatalabb generáció tagjai egyaránt. (Igy tekinti pl. az ún. „nemzetek felettiség” híveit egy irányzatnak.)

Juhász Gyula hozzászólására reflektálva megállapította, hogy valóban fennáll egy bizonyos fajta „kiegészülés” a kelet-német és a nyugat-német történetírás között, mindenekelőtt abból kifolyóan, hogy a két történetírás szükség-szerűen polemizál egy sor kérdésben.

Benda Kálmán javaslatával kapcsolatban, a külföldi történészek tájékoztatásának céljából felvetette egy idegennyelvű intézeti folyóirat megindításának szükségességét.

Stier Miklós